

УДК 821.112.2.09(092)

Шевців Г. М.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри практики німецької мови
Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка,
Шевців Р. Б.,
старший викладач кафедри практики німецької мови,
Дрогобицький державний
педагогічний університет імені Івана Франка

ІСТОРІЯ ОСОБЛИВОЇ ДРУЖБИ В АВТОБІОГРАФІЧНІЙ САМОРЕФЛЕКСІЇ Й.-В. ГЕТЕ ТА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ КОМЕНТАРЯХ

Стаття доповнює сучасну українську гетеану історико-літературним тлумаченням окремого епізоду життєпису Й.-В. Гете. Вона присвячена аналізу інтерпретацій та коментарів відомих літературознавців епізоду першої зустрічі Й.-В. Гете та Й.-Г. Гердера, зображеному в „Поезії і правді”. Підкреслено вплив Й.-Г. Гердера на формування літературно-критичних поглядів Й.-В. Гете.

Ключові слова: автобіографія, взаємовплив, епізод, коментар, „Поезія і правда”, спогади.

Статья дополняет современную украинскую гетеану историко-литературным толкованием отдельного эпизода жизнеописания Й.-В. Гете. Она посвящена анализу интерпретаций и комментариев известных литературоведов эпизода первой встречи

Й.-В. Гете и Й.-Г. Гердера, изображенного в „Поэзии и правде”. Подчеркнуто влияние Й.-Г. Гердера на формирование литературно-критических взглядов Й.-В. Гете.

Ключевые слова: автобиография, взаимовлияние, эпизод, комментарий, «Поэзия и правда», воспоминания.

The article completes modern Ukrainian Goethean with historical-literature interpretation of a separate episode of J.W. Goethe biography. It deals with the analysis of interpretations and comments of famous scholars of the episode of the first meeting of J.W. Goethe and J. G. Herder depicted in „Poetry and Truth”. The influence of J.G. Herder on the formation of literature-critical views is underlined.

Key words: autobiography, interplay, episode, comment, „Poetry and Truth”, memoirs.

У «Поезії і правді» Гете переплетені історія німецької культури кінця XVIII-го-початку XIX-го століть та авторські рефлексії про неї. Дослідження творчості Гете дуже багатогранне (А. Анікст, М. Бахтін, М. Вільмонт, В. Жирмунський, Д. Затонський, І. Лагутіна, Д. Чавчанідзе, М. Шагінян), однак і сьогодні воно є актуальним напрямком української літературознавчої науки. Широко представлене в німецькому літературознавстві вивчення «Поезії і правди» в українській науці є спорадичне та охоплене лише окремими роботами (Д. Затонський, А. Цяпа).

Метою статті та її основним завданням є аналіз конкретного історичного факту з життя Гете а також його автобіографічна та літературознавча презентація.

Предметом дослідження є текст «Поезії і правди» та наукові розвідки зарубіжних і українських літературознавців, присвячені вивченню впливу творчості Й.-Г. Гердера на формування літературного світогляду Гете.

У схематичній біографії, що передувала створенню «Поезії і правди», напроти 1770 року бачимо лаконічний запис: „Herder”, який в автобіографії розгортається в розповідь про першу зустріч Гете та Гердера. Спомини про Гердера включені в контекст роздумів Гете про відомих німецьких літераторів: Ф. Гагедорна, К. Вайсе, Ф. Клопштока. Говорити про об'єктивність сприйняття Гете його оточенням мало доцільно, оскільки воно було, як правило, схвальним. Сам Гете розумів, що таке сприйняття його ідей було своєрідним обов'язком світської публіки. Це, з одного боку, не могло не подобатися, а, з іншого боку,

спричинені цим самозадоволення, самомилування, суєтність, високомірність шкодили молодій людині.

Згодом стосунки Гете й Гердера перетворилися на дружні. У епізоді першої зустрічі автобіограф надто детально змальовує зовнішність Гердера, якщо врахувати випадковість цього життєвого моменту. *«Це щастя випало мені неочікувано»* [Goethe 1967:434] (тут і надалі переклад з нім. мій, Г. Ш.). Ретельне подання портрету Гердера не можна сприймати як ознаку особливого ставлення до цієї людини. На сторінках «Поезії і правди» зустрічаємо чимало подібних описів. У чотирнадцятій книзі автобіографії Гете при описі портрету Клінгера підтверджує це припущення: *«Зовнішність Клінгера – з цього я завжди люблю починати – була дуже приваблива»* [Goethe 1967:648].

Незабаром між молодими людьми виникає взаємна приязнь. Гердер також виявляє зацікавлення особою невідомого літератора: *«З допомогою різноманітних запитань він намагався зрозуміти, хто я»* [Goethe 1967:435]. У ході спілкування Гете відкриває у Гердера й негативні риси характеру, які були зумовлені його духом протиріччя. *«Гердер умів бути заворожуючим та дотепним, але так же легко видавав неприємні сторони свого характеру»* [Goethe 1967:436]. Такі зміни у настроях та поведінці Гердера Гете пояснював його тяжкою хворобою очей. Однак широкі знання та погляди Гердера переважили, і з почуттям щирої симпатії Гете зізнається: *«Вплив цього добродушного крикуна на мене був великим та значним»* [Goethe 1967:437]. Саме своєю новизною та непередбачуваністю стосунки з Гердером викликали великий й непідкупний інтерес в Гете. Вони були інакшими, аніж з будь-ким іншим, оскільки Гете майже не чув до того часу критики у свій бік. Він визнає, що в силу певних обставин втратив контроль над сучасною німецькою літературою. *«Завдяки Гердеру я раптом познайомився зі всіма новітніми ідеями»* [Goethe 1967:438].

У своєму життєписі Гете наводить два цікаві епізоди ідких насміхань Гердера над ним, але як стверджує автор, вони були зумовлені його ж промахами. У першому випадку Гердер насміхається з того, що Гете, за його

словами, через брак часу не читав книг, що стояли на полиці його кімнати. Такий стан речей Гердер сприйняв за хизування, яке він не міг терпіти та відправив Гете іронічного листа [Goethe 1967:439].

Якщо закид стосовно книг Гете сприймав як належне, оскільки на їх читання можливості він не знаходив, то іронічна гра слів стосовно його прізвища (*Goethe-von Göttern-von Goten-vom Kote*) дуже образила Гете. Справедливі докори Гердера йшли на користь молодому Гете, а оскільки отримувач він їх майже кожного дня, то таке спілкування було для Гете повчальним і корисним: *«Я жадібно ковтав все це і чим більше я сприймав, тим щедрішим ставав Гердер»* [Goethe 1967:441]. Активне спілкування з Гердером Гете називає у «Поезії і правді» *«кількома тижнями нашого спільного життя»* [Goethe 1967:441]. Безумовно, що вплив Гердера на Гете був значним, але звичка Гердера постійно випробовувати терпіння Гете перешкодила подальшому розвитку цих стосунків.

Погіршення стосунків Гете та Гердера автор «Поезії і правди» передає просто: *«незабаром стосунки погіршилися»* [Goethe 1967:442]. Невипадково ця фраза включена в контекст опису лікування Гердера, який, як ми зазначали, страждав від тяжкої недуги очей. Складна операція принесла лише тяжкі фізичні страждання та душевні переживання, оскільки Гердер мусів змиритися із своєю проблемою. Поведінка Гердера та його витримка великою мірою посприяли підвищенню його і так високого авторитету та поваги. Включення в контекст розповіді про хворобу очей Гердера елементу ще одного опису його зовнішності (*«значне та красиве обличчя»* [Goethe 1967:442]) дає підстави говорити, що спогади про Гердера, попри все різноманіття описуваних в «Поезії і правді» подій, були для Гете приємними, і що своєму читачеві Гете прагнув передати привабливий та великодушний образ цієї важливої в його житті людини.

Підкреслене хронологічне співпадіння погіршення стосунків та невдалої операції Гете представляє як виправдання погіршення їхньої дружби. Роздуми про вдячність та невдячність завершуються так: *«Гердер отруював собі та*

іншим світлі дні, оскільки не зумів силою духу здолати понуре роздратування, яке завлоділо ним ще змолоду» [Goethe 1967:444]. Гете неодноразово підкреслює, що знайомство з Гердером мало для нього важливі наслідки, які однак були своєрідними. Автобіограф зізнається, що з часом, через розходження в думках, перестав звиряти Гердеру свої інтереси, як наприклад, захоплення «Метаморфозами» Овідія, задум «Фауста» та «Гец фон Берліхінгена», зацікавлення містико-кабалістичною хімією.

Спогади про Гердера не обмежуються у «Поезії і правді» лише однією книгою. Згодом Гете сам зізнається в тому, що Гердер зумів показати йому справжнє обличчя тодішньої німецької літератури. Старший друг був настільки критичним, що Гете вже й засумнівався у власних силах та здібностях. Однак і ці спогади про Гердера сповнені почуття вдячності: *«Але в цей же час він повів мене за собою на прекрасну широку дорогу, яку вибрав для себе, звернув мою увагу на своїх улюблених письменників, серед яких на першому місці були Свіфт і Гаманн, і не стільки пригнітив, скільки розрухав мене» [Goethe 1967:487].* Підкреслимо, що після зустрічі з Гердером Гете зміг (чи не вперше) критично поглянути на свою творчість. Та й знайомству з Мерком, який також мав немалий вплив на його життя, Гете завдячував тому ж Гердеру. Згадуючи в дванадцятій книзі «Поезії і правди» своє листування з Гердером, Гете зауважує, що стиль їхнього спілкування завжди був незмінним. Як і їхні розмови, це листування не було спокійним, оскільки Гердер вперто продовжував дразнити Гете. У тринадцятій книзі «Поезії і правди» Гете, розповідаючи про знайомство з Ю. Мезером (якого він називає першим серед кращим людей Німеччини), зауважує, що це знайомство відбулося при підказці Гердера, який завжди був в курсі всіх значних подій та явищ.

Коментуючи знайомство та дружбу Гете й Гердера, дослідники відзначають цей момент в житті Гете як подію, що мала неабиякий вплив на формування його літературного генія. З одного боку, біографічні коментарі багато в чому подібні між собою. З іншого боку, кожен біограф прагне по-

своєму проінтерпретувати цей період в житті Гете, приділяючи йому більше чи менше уваги.

Відомий німецький біограф Гете К. Конраді спростовує прийняту в німецькому літературознавстві точку зору на стосунки двох видатних людей. Автор підкреслює, що відсутність очевидців та документальних свідчень цих зв'язків викликає сумніви в достовірності наявних розповідей. *«Никто не может сказать, о чем в действительности беседовали Гёте и Гердер. Никто не может доказать, что нужен был именно Гердер, чтобы Гёте стал тем, кем он стал»* [Конради 1987:131]. Картину стосунків Гете з Гердером К. Конраді намагається встановити на основі наявних доказів, а не різноманітних легенд та припущень. Спогади Гете про Гердера К. Конраді називає хвалебними відгуками, в заперечення яких він може представити хіба що перипетії напружених стосунків між цими двома людьми. Він авторитетно заявляє, що документи цього періоду відсутні. Про Гете К. Конраді говорить конкретно: *«Гёте, во всяком случае, ничего печатного, принадлежащего „знаменитому гостю” не знал»* [Конради 1987:133]. Сам Гете не згадує про те, чи ще хтось із його друзів зустрівся з Гердером, чи це їхнє бажання так і залишилося нездійсненим.

Хоч К. Конраді є противником різноманітних припущень, він також звернувся до них при відсутності документів: *«Мы можем предположить, что в разговорах с Гердером прошлое открылось для Гёте совсем по-новому»* [Конради 1987:135]. Цікавим виявляється зауваження К. О. Конраді щодо методичності Гердера, про яку Гете пише: *«Якби Гердер був більш методичним, він би залишився для мене безцінним керівником формування моєї особистості»* [Goethe 1967:441]. Власне ширяння думок Гердера, не об'єднаних в певну систему, було корисним для Гете. Підсумовуючи інтерпретацію зображених у «Поезії і правді» стосунків, К. Конраді наголошує, як важко було розмовляти з Гердером через певні риси його характеру, підкреслюючи, що стосунки між цими людьми були постійно досить напруженими.

Відомий російський літературознавець М. Вільмонт в біографії Гете підкреслює, що Гердер був близьким по духу «молодим геніям», і що вихід назовні пригніченого національного почуття німців був наслідком тогочасного перебування Гердера в Стразбурзі. М. Вільмонт наголошує, що довгі бесіди з Гердером про літературу, філософію, а також майбутнє німецької літератури були корисними для молодого Гете [Вільмонт 1959:65]. Констатуючи артистичність натури Гердера, швидкість й розпливчастість його мислення, він не торкається негативних рис його характеру, про які так багато говорить автор «Поезії і правди». Як доказ впливу ідей Гердера на Гете М. Вільмонт наводить вірш «Побачення й прощання», який був першим поетичним твором, написаним Гете в 1771 році після зустрічі з Гердером.

В. Жирмунський в нарисах з історії німецької літератури підкреслює, що зустріч Гете з Гердером мала вирішальне значення для його розвитку, оскільки Гердер відкрив Гете незнаний йому новий світ естетичних ідей та вражень. *«В Стразбурге Гёте знакомится с Гердером, и эта встреча получает решающее значение для всего его дальнейшего развития»* [Жирмунский 1972:303]. Дослідник традиційно підкреслює випадковість зустрічі Гердера й Гете, зазначаючи при цьому, що з часом Гете став учнем та послідовником свого вчителя. Одночасно В. Жирмунський згадує нещадну критику старомодних смаків Гете та його захоплення розмовами з Гердером. *«Несомненно, что идейная близость с Гердером заложила основу мировоззрения молодого Гёте»* [Жирмунский 1972:220]. Нагадаємо, що Гете домогся запрошення для Гердера у Ваймар на посаду керівника церковного відомства, де Гердер залишався до кінця своїх днів, хоч хронологічно цей епізод виходить за рамки «Поезії і правди». Тут дослідник згадує про пізніше чергове зближення Гердера й Гете, але після повернення Гете з Італії (1788) знову починається розходження між ними. Причиною для остаточного розходження Гете та Гердера стала дружба та співробітництво Гете та Шіллера, оскільки Гердер не сприймав кантіанських захоплень Шіллера. К. Конрад категорично заперечує часто повторювану думку, що саме Гердер познайомив Гете з творчістю Шекспіра: *«Следует,*

однако, с самого начала внести поправку в часто встречающееся утверждение: старший познакомил младшего с Шекспиром. Но Гёте давно уже знал Шекспира» [Конради 1987:31]. Однак В. Жирмунський зазначає, що Гете вивчає Шекспіра саме під впливом Гердера.

Український літературознавець Д. Наливайко називає зустріч Гете й Гердера щасливим збігом обставин. Наголошуючи на важкому характері Гердера, Д. Наливайко також характеризує їхні стосунки як тісні та дружні. Дослідник посилається на спогади самого Гете, говорячи про дні дружби цих двох молодих людей як найщасливіші дні життя Гете: *«Сміливий й оригінальний мислитель, який уже визначився у свої двадцять шість років, Гердер ввів молодого поета в світ своїх ідей, розкрив перед ним нові, незвідані горизонти думки й творчості»* [Наливайко 1982:8]. Значення цієї зустрічі Д. Наливайко вбачає в розвитку в Гете системи нових поглядів на природу мистецтва й характер художньої творчості. Продовжуючи традиції Руссо, Гердер пропагує близькість художнього слова до природи, перевернувши загальноприйнятту шкалу естетико-художніх цінностей. *«Під впливом Гердера завершується згадуваний перелом у творчості Гете»* [Наливайко 1982:9].

У творчій біографії Гете, підготовленій вірменським філософом К. Свасьяном, стосунки Гете й Гердера представлені як виявлення прихильності зір, про яку пише Гете на початку своєї „Поезії і правди”. Опис зустрічі в цій роботі лаконічний та глибоко символічний: *«юный Коперфильд встретил своего Стирфорса»* [Свасьян 1989:35]. Гердер став для Гете навіть більше аніж просто вчителем. Це був своєрідний орган сприйняття, який не лише дозволяв по-іншому дивитися на світ, але й, що було надзвичайно важливо для Гете, по-іншому поглянути на вже старе, ним пережите: *«Мир, данный как бытие в хрупких оформлениях стиля рококо, увиделся вдруг с катастрофической очевидностью как становление и как история»* [Свасьян 1989:36]. Гете назвав Гердера явищем богів, оскільки для нього в цей час відкрилася нова міра світу. В контексті подальших стосунків між Гете й Гердером цікавою є фраза К. Свасьяна: *«Гете в кадре этого „остановленного мгновения” – несносный*

верхогляд, доводящий до бешенства веймарскую знать и кажущийся „воробушком” пересмешнику Гердеру» [Свасьян 1989:55].

У вступі до німецького п'ятитомного видання творів Гердера, чітко наголошений момент першої зустрічі Гете й Гердера та наведені вже згадувані нами цитати з «Поезії і правди» Гете. Автор висловлює припущення, що з усього оточення Гете чи не найбільше дісталось від критичної педагогіки та сарказму Гердера. Але те, чого міг навчити Гердер, не йде в порівняння з насмішками (щоправда інколи дуже їдкими) великого вчителя [Herder 1982: XXIV–XXV]. У березні 1773 року, перебуваючи у Бюкенбюрзі, Гердер пише Гете листа у формі байки з особливо іронічною присвятою Панові доктору Гете, патрицію, громадянину, повелителю і т.д. [Herder 1982:7–9]. Це не єдиний поетичний твір такого характеру, якими обмінювалися між собою Гердер, Гете й Мерк. Ця іронічна байка критикувала діяльність Гете, Мерка та їхнього найближчого оточення. З кореспонденції Гердера з його майбутньою дружиною Кароліною Флаксланд, яка також згадана в цій байці, читач розуміє, кого ж змалював Гердер в образі сокола. Цікавим є й той факт, що 2 травня 1773 року на весіллі Гердера й Кароліни почесним свідком церемонії був саме Гете. Байка Гете не сподобалася, але це не збентежило її автора, як і не бентежило ніколи. Гете зображений в ній пістрявим дятлом, що прилетів з Франкфурта на Майні [Herder 1982:7].

Цей пістрявий дятел видряпується вгору по дереві та з хитрощами тріумфально добирається до пораненого сокола, який викликає глибоке співчуття й симпатію. Є тут ще одна деталь, яка дає підстави вважати, що саме себе бачив Гердер в образі сокола. Це натяк на тяжку хворобу очей, яку описано в «Поезії і правді» [Herder 1982:8]. Дятел не лише називає сокола хижаком, натякає на його спекуляціях. Дятел змальований таким, що зневажливо насміхається із слабості сокола. На завершення байки до сокола знову прибуває молодеча кров, і в лице йому дує свіжий вітер. А красивий дятел губиться невідомо де [Herder 1982:9].

Отже, у статті ми здійснили короткий огляд культурно-історичних

коментарів до епізоду зустрічі Гете й Гердера, представленому на сторінках «Поезії і правди», в інтерпретаціях німецьких, російських та українських дослідників. Він дає можливість по-новому проінтерпретувати автобіографічний дискурс Гете, втілений у його життєписі.

В образі постаті Гердера Гете зумів віддзеркалити суперечності та настрої своєї епохи. У німецькому літературознавстві сьогодні акцентується думка про те, що саме Гердер поставив автобіографію в перспективу людського культурного розвитку. У 1791 році Г. Мюллер випустив перший том «Сповідей знаменитих людей». У вступному слові до цього видання Гердер спонукав Г. Мюллера до подальшого збору таких сповідей та зізнань. Гете приєднався до Гердера; в можливості порівняння автобіографій, написаних в різні часи, Гете вбачав передумову вивчення визвольної історії людства. Таким життєписом в авторському задумі була «Поезія і правда», якій по праву судилась роль європейського автобіографічного канону.

БІБЛІОГРАФІЯ

Goethe 1967 – Goethe J. W. Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit / Goethe Johann Wolfgang. Poetische Werke // Werke in 16 Bänden [2. Auflage]. Anmerkungen und Erläuterungen : Hans-Heinrich Reuter, Annemarie Noelle, Gerhardt Seidel. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, Band 13. : Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. – 1967. – 1050 s.

Конради 1987 – Конради К. О. Гете. Жизнь и творчество / К. О. Конради. – Т. 1. Половина жизни; Перевод с нем. Предисл. и общая редакция А. Гугнина. – М. : Радуга, 1987. – 592 с.

Вильмонт 1959 – Вильмонт Н. Н. История его жизни и творчества / Н. Н. Вильмонт. – М. : Гослитиздат, 1959. – 334 с.

Жирмунский 1972 – Жирмунский В. М. Очерки по истории классической немецкой литературы / В. М. Жирмунский. – Л. : Художественная литература, 1972. – С. 209–336.

Наливайко 1982 – Наливайко Д. І. Гете : від „Геца” до „Егмонта” /

Д. І. Наливайко // Гете. Твори. – К., 1982. – 311 с.

Свасьян 1989 – Свасьян К. А. Йоганн Вольфганг Гете. / Свасьян К. А. – М. : Мысль, 1989. – 191 с.

Herder 1982 – Herder J. G. Werke in 5 Bänden / Herder J. G. // Bibliothek deutscher Klassik. Band I. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1982. – S. XXIV–XXV.